

Василь ФУТАЛА

ІСТОРИОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ (УВО)

У статті простежується процес нагромадження історичних знань про Українську військову організацію, розширення проблематики досліджень, узагальнені в проблемному аспекті питання становлення УВО, її організаційної структури, форм і методів революційної діяльності. Автор показав внесок українських зарубіжних і вітчизняних істориків у розроблення теми, виявив вузькі місця в її дослідженні, накреслив коло питань, які повинні привернути увагу науковців.

Історії УВО присвячена значна кількість спогадів, історичних нарисів, наукових розвідок тощо. Авторами їх є учасники українського національно-визвольного руху 1920 – 1940-х рр., публіцисти і науковці. Проте в історіографічному аспекті дана тема ще не досліджувалася. В нашому розпорядженні є лише невеликі історіографічні сюжети, написані П.Мірчуком [26, 5 – 9], Ю. Бойком [4, 11 – 14] і Я. Дашкевичем [30, 2 – 3].

Одне з важливих завдань української історичної науки – розв'язати питання про першопочатки УВО. Зауважимо, що серед дослідників існують розбіжності з двох позицій: ким і коли була заснована УВО? Так, В.Мартинець і О.Навроцький вважають, що УВО створили старшини Січових стрільців – колишні члени Стрілецької ради. Новостворена організація поширила свій вплив на військові формування колишніх українських армій, а згодом – на всю українську суспільність [24, 25, 32; 28,40]. Ніхто з авторів не вказує конкретної дати заснування Організації.

Відомий дослідник історії українського націоналістичного руху П.Мірчук недвозначно стверджує, що засідання Стрілецької ради у Празі в липні 1920 р. треба вважати часом постановня УВО [26, 16]. Свій висновок він підтверджує низкою аргументів, які

поділяють Г.Васькович [5, 306, 314], О.Баган [1, 37], Я.Сватко [30, 15] та інші.

Дещо іншу позицію у цьому питанні займає З.Книш. Автор також вважає, що УВО оформилася під впливом старшин Січових стрільців. Але, на відміну від П.Мірчука, він розглядає цю подію не як одномоментний акт, а процес, важливими віхами якого були: останнє засідання Стрільцької ради у липні 1920 р., з'їзд представників усіх військових формувань у Празі 31 серпня 1920 р., створення наприкінці літа того ж року у Львові першого командного осередку Військової організації [16, 289 – 290].

Окремі дослідники (З.Пеленський, В.Верига), не вступаючи у дискусію про дату заснування УВО, стверджують, що Військова організація була створена зусиллями старшин різних українських армій [29, 504; 6, 499]. Відомі вітчизняні учені С.Кульчицький, О.Красівський, А.Кентій вважають днем виникнення УВО 31 серпня 1920 р. З цього випливає, що до її постановня причетні представники всіх наявних тоді в еміграції українських військових формувань [22, 305; 20, 191; 8, 14].

Разом з тим А.Кентій робить припущення, що у Празі питання про створення всеукраїнської військової організації через розбіжності у середовищі колишніх вояків українських армій не було остаточно вирішено. За цих обставин Є.Коновалець і його однодумці започаткували УВО як регіональне об'єднання, розраховуючи з часом поширити його впливи і діяльність на всі українські землі [8, 16]. Однак ця гіпотеза розходиться з твердженням З.Книша про те, що УВО з самого початку діяла на всій українській території і вважалася організацією соборницькою [18, 38]. До того ж, в іншому місці своєї книги А.Кентій суперечить собі. Він пише, що на початку 20-х років здійснюється спроба створити крайову команду УВО й для Наддніпрянської України. З таким завданням в СРСР виїхали сотники І.Андрух та М.Опока, котрі з часом були заарештовані чекістами [8, 21].

Дещо відмінні погляди авторів на одну і ту ж проблему не мають принципового значення. Ніхто не ставить під сумнів сам процес зростання УВО. Лише одні хочуть заслугу створення Організації записати на рахунок тільки старшин Січових стрільців,

інші – поширити її також і на решту закордонних українських військових формацій. Тим не менше, залишається відкритим питання про точну дату заснування УВО. Існує потреба в більш ґрунтовній аргументації її “всеукраїнськості” чи “регіональності” на початку 1920-х років.

В історичній літературі зроблено спробу вивчити внутрішню будову Військової організації. Зокрема, дослідники в основному відтворили її загальну структуру [27, 143; 11, 50 – 53; 16, 290 – 294; 19, 3341; 26, 20 – 22; 8, 20 – 22]. Проте не з’ясованим залишається питання про точну назву керівних органів УВО. А.Кентій наводить два невідомі раніше факти: 1) УВО керував Сенат у складі трьох осіб, з середовища котрих обирався командант; 2) у другій половині 20-х років замість Начальної команди з’являється Верховна команда, а Є.Коновалець іменується Верховним командантом. Автор дійшов висновку, що Рада Верховного команданта УВО замінила колишній Сенат [8, 21].

Додаткових знань вимагає питання про діяльність Політичної колегії УВО. Скупі відомості про неї як дорадчий орган Крайової команди подає З.Книш. Він зазначає, що ця ланка Військової організації виникла спонтанно у той час, коли Крайовим командантом був А.Мельник, існувала вона до кінця діяльності УВО [11, 78]. Про “Політ-Колегію” як орган, що перебрав функції Начальної команди УВО після залишення Коновальцем поста керівника Організації (осінь 1923 р.), йдеться у книзі П.Мірчука [26, 38]. Нарешті, З.Пеленський наводить факт існування при Верховній Команді УВО з 1920 р. Політичної Колегії, яка складалася з представників трудової (УНТП) і радикальної (УСРП) партій [29, 505].

Нелегким для дослідників виявилось питання про персональний склад керівних органів УВО. Розбіжностей у відомостях, що подають автори, дуже багато. Так, скажімо, П.Мірчук називає 14 членів першого складу Начальної команди (станом на 1921 р.) [26, 21 – 22], а З.Книш нараховує приблизно 9 осіб [16, 293]. Якщо, згідно з даними П.Мірчука, у той час начальником штабу УВО був Б.Гнатевич, а бойовим референтом М.Саєвич, то, на думку З.Книша, ці посади обіймали відповідно

Ю.Отмарштайн і С.Федак [19, 3340]. Подібних прикладів можна навести чимало. Незаперечним є одне: цей аспект проблеми потребує дальших наукових розвідок.

Важливим для історіографії є питання про чисельність УВО в той чи інший період її діяльності. Зрозуміло, що відтворити кількісний, а тим більше поіменний склад Організації важко, адже членство у ній не було фіксованим. Найбільш відомі історики УВО З.Книш і П.Мірчук не відважилися назвати бодай орієнтовної кількості діячів Військової організації. Замість них це завдання виконав О.Субтельний. За його даними, в 1920-х рр. УВО налічувала приблизно 2 тис. осіб [31, 384]. Відразу ж зауважимо, що ця цифра не закріпилася в історичній літературі, бо важко збагнути, звідки Субтельний почерпнув таку інформацію. Не розкриває методики своїх підрахунків і Я.Сватко, за даними якого було не більше тисячі членів УВО [30, 20].

Значних успіхів досягнуто у вивченні революційної діяльності УВО. Цій проблемі присвячено десятки книг і статей, які мають переважно мемуарних характер. Лише З.Книш написав щонайменше 20 праць [9, 10, 11, 12, 13, 14, і5]. Автори, які були безпосередніми учасниками підпільно-революційної боротьби, відтворили реальну картину українсько-польського протистояння у міжвоєнний час, описали численні факти силових форм боротьби військовиків з польською владою, показали успіхи і втрати Військової Організації у цьому протиборстві. Особливістю історичної літератури є те, що в ній значне місце відводиться питанням персоніфікації. На жаль, ця проблема не збагатилась новими історичними фактами у працях сучасних вітчизняних учених.

До заслуг З.Книша можна віднести й те, що він запропонував свою періодизацію діяльності УВО [19, 3341], яка устійнилася в науковій літературі [8, 32 – 54]: 1-й період – революційно-військовий (1920 – 1922 роки) і 2-й – революційно-політичний (1922 – 1931 рр.).

Дослідники виділяють два головних напрямки дій УВО: організація пасивного і активного опору польській окупаційній політиці на західноукраїнських землях. До пасивних форм

боротьби П.Мірчук відносить чотири найважливіші акції бойкоту політичних, економічних та інших заходів польської влади. При цьому автор звернув увагу на таку важливу деталь: якщо акції пасивного спротиву узгоджувалися з урядом ЗУНР, то форми активного опору УВО повністю перебрала на себе [26, 26].

У більшості історичних праць називаються три основних види активного опору: акти саботажу, експропріація грошей або майна державних установ і політичні вбивства [26, 26; 1, 39; 21, 14; 8, 32]. Відомий львівський історик Я.Грицак вказує на четверту форму підпільної діяльності УВО – підкладання бомб, тобто теракти [7, 197].

Окремі дослідники зробили спробу показати роботу УВО в українських культурно-освітніх і господарських установах. Цей напрям діяльності Військової організації розглядається не як самоціль, а перший ступінь підготовки українського народу до вищих політичних завдань [25, 76; 2, 361]. Загалом ця проблема перебуває лише на початковій стадії дослідження.

Історики не обминули увагою питання про завдання і тактику УВО. Так, на думку В.Мартинця, Організація повинна була продовжувати до слушного часу боротьбу збройними методами, втримуючи на українських землях революційний стан. Інше важливе завдання – відплата і самооборона. Тактику і методи боротьби УВО автор порівнює з революційною діяльністю ірландських сінфайєрів і Польської соціалістичної партії під проводом Ю.Пілуєвського [24, 25, 168]. О.Бойдуник наголошує на тому, що саботажі і терор були не основними, а похідними завданнями УВО [2, 359]. Деякі автори акцентують на гнучкості тактики УВО: якщо, наприклад, у Галичині в 1922 р. Організація бойкотувала вибори до сейму і сенату, то на північно-західноукраїнських землях вона надавала українським кандидатам активну допомогу, забезпечивши їм охорону [29, 505; 7, 197].

Дещо відмінними є погляди дослідників на проблему взаємовідносин УВО з легальним політичним табором. Зокрема, П.Мірчук, не заглиблюючись у суть питання, відзначив деструктивний, шкідливий вплив на самостійницький рух українських політичних партій. Противагою цього впливу, на його

думку, могла бути лише націоналістична ідеологія й організація, розрив з легалізмом та угодовщиною [26, 47].

Менш критичним у своїх оцінках є З. Пеленський. Навівши низку прикладів співпраці Військової організації з легальними партіями, автор зауважив, що “УВО фактично розуміла себе як збройне рам’я, як бойовий загін тільки усієї тогочасної назверхньої західноукраїнської політичної установки” [29, 506].

У мемуарній та науковій літературі отримала контroversійні оцінки проблема УВО-ОУН. Найбільше суперечок викликало питання про легітимність переходу першої в другу. Можна ствердити, що дослідники одностайні в наступному: по-перше, початок цьому процесові поклали рішення I Конгресу українських націоналістів і, по-друге, офіційного повідомлення про припинення діяльності УВО не було [26, 139; 19, 3342; 8, 68].

Однак суперечливі думки виникають, коли мова заходить про Празьку конференцію УВО – ОУН (червень 1930 р.), яка прийняла остаточне рішення щодо структурної переорганізації українського націоналістичного табору. Зауважимо, що єдиним опублікованим джерелом інформації про конференцію слугують спогади її учасника З. Книша від 1953 року. У них він подає зміст постанови зібрання так: “1. Українська Військова Організація буде свою діяльність щораз більше обмежувати. Всю політичну ділянку, пресу, пропаганду, організацію широких мас перебирає Організація Українських Націоналістів. УВО стає її збройним рам’ям, але акцію веде в повній організаційній незалежності від ОУН” [14, 120-121].

У працях, написаних у 1970 – 1980-х рр., З. Книш далі розвиває свою концепцію трансформації УВО в ОУН: УВО ніколи не ліквідовувалася, зберігала свою самостійність, але її функції зводились до бойової роботи, яку вона погоджувала з ОУН [18, 132–133; 19, 3342]. Цю точку зору поділяє А. Кентій, який для більшої переконливості наводить деякі додаткові аргументи [8, 68]. З Кентієм солідарний С. Кульчицький, який, щоправда, уточнює, що УВО існувала до середини 30-х рр. [21, 15; 22, 308].

П. Мірчук, який не був учасником Празької конференції УВО-ОУН, трактує її рішення у свій спосіб: “...УВО стає збройним

раменом ОУН, вливається в неї повністю і, будучи фактично тільки військово-бойовою референтурою, зберігає ще деякий час свою давню назву “УВО” для зовнішньо-пропагандивних цілей та для відтягання, як довго це вдасться, уваги ворожої поліції від цілості ОУН на її бойову референтуру” [26, 145]. Позицію П.Мірчука поділяє М.Швагуляк, який зазначає, що УВО як окрема організація фактично припинила своє існування у 1931 р. [32, 389]. Подібну думку висловлюють О.Баган [1, 84], Я.Сватко [30, 24] та інші автори.

Своєрідно оцінює взаємовідносини УВО і ОУН З.Пеленський. Він стверджує, що початково передбачалося створювати ОУН “як масову, явну політичну організацію”, а УВО повинна була зберігати свою “організаційну самобутність та бойовий засяг своїх дій”. Однак у середині 30-х рр. група радикальної львівської молоді, яку автор називає “академічною хунтою”, здійснила “переворот проти УВО”, в результаті якого ОУН перейшла на підпільні й бойові позиції. Крім того, увесь рух почав набувати рис тоталітаризму [29, 506 – 508]. З.Пеленський переконаний у тому, що “фактична ліквідація УВО та перехід ОУН у революційно-бойове підпілля були важкою політичною помилкою” [29, 522].

Немало сторінок своїх спогадів та історичних розвідок автори присвятили діяльності націоналістичного підпілля на східноукраїнських землях (СУЗ). Ніхто з них не ставить під сумнів факт існування окремих осередків УВО на Наддніпрянщині, але залишається відкритим питання про їх тактику, масштаб підпільної роботи, структуру, чисельність тощо. Можна погодитися з думкою Ю.Бойка, що націоналістичне підпілля “не було масовим і не розбудило революційної дії” [3, 608]. Щоправда, окремі дослідники схильні перебільшувати вплив УВО на перебіг подій у Східній Україні [17, 18].

В історичній літературі названо не більше десятка імен діячів підпільно-революційного руху на СУЗ, які виконували доручення Є.Коновальця. Деякі нові дані з історії УВО наводить А.Кентій. Виявлені ним архівні документи радянських спецслужб засвідчують, що проникнення Організації в радянську Україну розпочалося з 1924 р. Тим не менше, автор вважає, що УВО

фактично вже восени 1921 р. виступила проти більшовиків [8, 22].

Загалом треба визнати, що фактологічний бік цього питання майже не вивчений. Таке становище автори пояснюють здебільшого тим, що Коновалець особисто підтримував зв'язки з окремими клітинами УВО на СУЗ і з його смертю загинуло важливе джерело інформації [24, 309; 26, 203].

Таким чином, за більш як півстолітній період вивчення історії Української військової організації нагромадилася велика кількість різноманітної за жанром літератури, в якій знайшли відображення такі питання, як становлення УВО, її структура і мережа, завдання, форми і методи революційної діяльності, еволюція ідеологічних засад та ін. Проте окремі аспекти теми є малодослідженими. Насамперед це стосується діяльності Військової організації на східноукраїнських землях. Майже нічого не відомо про організаційну роботу окружних і повітових ланок командного складу УВО. Нових пошуків потребує проблема взаємовідносин українського підпілля з "легальним сектором". Історикам варто повернутись до вивчення внутрішнього устрою Організації, особливо персонального складу її керівних органів. Не до кінця ще з'ясована зовнішньополітична діяльність Начальної команди, зокрема її контакти з німецькими організаціями. Більш глибокого вивчення потребують біографії соратників Є.Коновальця. Щоб розв'язати ці та інші проблеми, ученим слід розширювати джерельну базу наукових розвідок, а також не піддаватись ідеологічно-політичним настроям, що власне є характерним для досліджень істориків української діаспори.

1. Баган Олег. Націоналізм і націоналістичний рух. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 192 с.

2. Бойдуник Осип. Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації імені Євгена Коновальця, 1974. – С. 359 – 379.

3. Бойко Юрій. Націоналізм на СУЗ у добу Коновальця // Євген Коновалець та його доба... – С. 577 – 617.

4. Бойко Юрій. Передне слово // Євген Коновалець та його доба... – С. 7 – 14.

5. Васькович Григорій. Євген Коновалець і Євген Петрушевич в 1920 – 1921 роках // Євген Коновалець та його доба. – С. 303 – 315.

фактично вже восени 1921 р. виступила проти більшовиків [8, 22].

Загалом треба визнати, що фактологічний бік цього питання майже не вивчений. Таке становище автори пояснюють здебільшого тим, що Коновалець особисто підтримував зв'язки з окремими клітинами УВО на СУЗ і з його смертю загинуло важливе джерело інформації [24, 309; 26, 203].

Таким чином, за більш як півстолітній період вивчення історії Української військової організації нагромадилася велика кількість різноманітної за жанром літератури, в якій знайшли відображення такі питання, як становлення УВО, її структура і мережа, завдання, форми і методи революційної діяльності, еволюція ідеологічних засад та ін. Проте окремі аспекти теми є малодослідженими. Насамперед це стосується діяльності Військової організації на східноукраїнських землях. Майже нічого не відомо про організаційну роботу окружних і повітових ланок командного складу УВО. Нових пошуків потребує проблема взаємовідносин українського підпілля з “легальним сектором”. Історикам варто повернутись до вивчення внутрішнього устрою Організації, особливо персонального складу її керівних органів. Не до кінця ще з'ясована зовнішньополітична діяльність Начальної команди, зокрема її контакти з німецькими організаціями. Більш глибокого вивчення потребують біографії соратників Є.Коновальця. Щоб розв'язати ці та інші проблеми, ученим слід розширювати джерельну базу наукових розвідок, а також не піддаватись ідеологічно-політичним настроям, що власне є характерним для досліджень істориків української діаспори.

1. Баган Олег. Націоналізм і націоналістичний рух. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 192 с.

2. Бойдуник Осип. Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації імені Євгена Коновальця, 1974. – С. 359 – 379.

3. Бойко Юрій. Націоналізм на СУЗ у добу Коновальця // Євген Коновалець та його доба... – С. 577 – 617.

4. Бойко Юрій. Переднє слово // Євген Коновалець та його доба... – С. 7 – 14.

5. Васькович Григорій. Євген Коновалець і Євген Петрушевич в 1920 – 1921 роках // Євген Коновалець та його доба. – С. 303 – 315.

6. Верига Василь. Визвольні змагання в Україні 1914 – 1923 рр. У двох томах. Том 1. – Жовква: Місіонер, 1998. – 524 с.

7. Грицак Ярослав. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.

8. Кентій А.В. Українська військова організація (УВО) в 1920 – 1928 рр. Короткий нарис. – К.: Інститут історії НАН України, 1998. – 81 с.

9. Книш Зиновій. Актентат Степана Федака у Львові // Срібна Сурма. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації. Збірник II. Початки УВО в Галичині. – Торонто: Срібна Сурма, Б.р. – С. 96 – 123.

10. Книш Зиновій. Бойові дії ОУН на ЗУЗ у першому десятилітті її існування // Організація Українських Націоналістів. 1929 – 1954. – Б.м.: На чужині, 1955. – С. 89 – 102.

11. Книш Зиновій. Власним руслом. – Торонто: Срібна Сурма, 1966. – 184 с.

12. Книш Зиновій. Городок. – Торонто: Срібна Сурма, 1973. – 552 с.

13. Книш Зиновій. Далекий приціл. – Торонто: Срібна Сурма, 1967. – 471 с.

14. Книш Зиновій. Дрижить підземний гук. – Вінніпег: Б.в., 1953. – 338 с.

15. Книш Зиновій. На повні вітрила! – Торонто: Срібна Сурма, 1970. – 424 с.

16. Книш Зиновій. Начальна Команда УВО у Львові // Є.Коновалець та його доба. – С. 288 – 297.

17. Книш Зиновій. Підґрунття УВО // Срібна Сурма. Збірник II. – С. 9 – 21.

18. Книш Зиновій. При джерелах українського організованого націоналізму. – Торонто: Срібна Сурма, 1970. – 187 с.

19. Книш Зиновій. Українська Військова Організація // Енциклопедія українознавства. – Львів: НТШ у Львові, 2000. – Т.9. – С. 3340 – 3342.

20. Красівський Орест. Східна Галичина і Польща в 1918 – 1923 рр. Проблеми взаємовідносин. – К.: Вид-во УАДУ. – 1998. – 299 с.

21. Кульчицький С.В. Ідеологія і практика українського праворадикального руху у довоєнній Польщі (1920 – 1939 рр.) // Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка. – К.: Інститут історії НАН України, 2000. – С. 7 – 18.

22. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр). – К.: Альтернативи, 1999. – 335 с.

23. Ленкавський Степан. Націоналістичний рух ЗУЗ та I-й Конгрес Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – С. 395 – 425.

24. Мартинець Володимир. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. – Вінніпег: Б.в., 1949. – 349 с.

25. Мірчук Петро. Євген Коновалець. – Торонто: Гомін України, 1958. – 107 с.
26. Мірчук Петро. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т.1. (1929-1939). – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – 639 с.
27. Навроцький Осип. Полковник Євген Коновалець // Срібна Сурма. Збірник II. – С. 124 – 144.
28. Навроцький Осип. Початки УВО у Львові // Срібна Сурма. Збірник II. – С. 25 – 62.
29. Пеленський Зенон. Між двома конечностями // Євген Коновалець та його доба. – С. 502 – 524.
30. Сватко Ярослав. Євген Коновалець і справа його життя. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2001. – 40 с.
31. Субтельний Орест. Україна: історія. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
32. Швагуляк М. Українська військова організація // Довідник з історії України. Т. 3. – К.: Генеза, 1999. – С. 388 – 389.

Василий Футала. Историография Украинской военной организации (УВО). В статье прослеживается процесс накопления исторических знаний об Украинской военной организации, расширения проблематики исследований, обобщены в проблемном аспекте вопросы становления УВО, ее организационной структуры, форм и методов революционной деятельности. Автор показал вклад украинских зарубежных и отечественных историков в разработку темы, выявил узкие места в ее изучении, определил круг вопросов, которые должны привлечь внимание ученых.

Vasyl Futala. Historiography of the Ukrainian Military Organization (UMO). In the article we observe the process of accumulation of historical knowledge about Ukrainian military organization, expansion of the investigation scope, the matters of establishing UMO generalized in the problematic aspect, its organizational structure, forms and methods of revolutionary activity. The author has shown the contribution of Ukrainian, foreign and native historians into the development of the theme, revealed narrow points in its investigation, drawn a range of questions which must attract scientists' attention.